

УДК 321.01«2000/2004»

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ РОСІЇ (2000-2004 РОКИ)

Невинна Г.Я., Опанасюк Т.А.

Рівненський державний гуманітарний університет

У статті розглянуто особливості трансформації політичної системи Росії на етапі становлення режиму В. Путіна. Проаналізовано можливі наслідки змін для подальшого суспільного розвитку країни. Здійснено порівняльний аналіз змін політичної системи РФ часів президенства Б. Єльцина та В. Путіна. Доведено, що хоча в РФ й проголошені процеси демократизації суспільства та лібералізації політичної сфери, проте можна спостерігати розбіжності між офіційно проголошеним курсом та політичною реальністю. Суть політичних змін в країні з 2000 р. можна позначити як послаблення всіх конституційних демократичних інститутів: обох палат парламенту, політичних партій, уряду та ЗМІ. Особливостями політичного процесу в Росії є зміна політичних структур, соціальні зрушення, формування нової політичної свідомості та культури суспільства.

Ключові слова: Путін, політична система, трансформація, реформи, політичні інтереси, політична партія, президент.

Постановка проблеми. Питання про політичні процеси, які відбуваються на пострадянському просторі залишаються актуальною проблемою в сфері політичної та історичної наук. У пострадянських країнах, зокрема в РФ, виник широкий спектр політичних структур, інститутів та режимів, котрі формують різні політичні системи. За останні роки російське суспільство зазнало значних змін, які слід розглядати в контексті загальносвітових тенденцій. Росія перебуває у новій політичній, соціально-економічній та духовній ситуації. Особливостями політичного процесу в Росії є зміна політичних структур, соціальні зрушення, формування нової політичної свідомості та культури суспільства. Саме тому дослідження трансформації політичної системи дозволить зрозуміти сутність та значимість конкретних процесів, що відбуваються у сучасному російському суспільстві, особливо напередодні президентських виборів 2018 р.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми трансформації політичної системи Росії є постійним об'єктом зацікавлення як російських, вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Останні з різних теоретико-методологічних позицій прагнуть зрозуміти направленість та суть політичних процесів, що відбуваються у російському суспільстві. Зокрема, цим питанням присвячені роботи Г. Агєєва «Особенности современного этапа трансформации политической системы России», А. Сковікова та Б. Усманова «Особенности трансформации политической системы Российской Федерации на этапе становления», Г. Водолазова «Социально-политическая система современной России: шансы на изменения», В. Гельмана «Политическая оппозиция в России: вымирающий вид?», А. Зудіна «Режим В. Путина: контуры новой политической системы» та ін. Серед українських та зарубіжних дослідників трансформації політичних систем варто відзначити Ч. Ендрейна, С. Хантінгтона, Г. Алмонда, В. Полохало, О. Куценко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Загалом, аналіз ступеня вивчення питання про трансформаційні процеси політичного життя Росії свідчить про те, що не достатньо вивченими є питання політичної транс-

формації як системи, в межах якої існують та взаємодіють демократичні та авторитарні тенденції, досліджується їх динаміка та тенденції розвитку. Це обумовлює необхідність здійснення аналізу подій та змін російського суспільства в період становлення режиму В. Путіна, адже критичний погляд на те, що відбуваються в країні є необхідною умовою ефективності суспільних змін.

Метою даної статті є комплексний аналіз основних трансформаційних процесів політичної системи Російської Федерації періоду становлення режиму В. Путіна, її особливості та направленість в межах динамічних політичних процесів. Зокрема, зосередимо увагу на наступних завданнях: з'ясувати основні ознаки трансформації політичної системи Росії за часів першого президентства Путіна; виявити особливості трансформацій та їх наслідки для суспільного розвитку; визначити тенденції розвитку політичного режиму; здійснити порівняльний аналіз змін політичної системи Єльцина та Путіна.

Виклад основного матеріалу. У результаті президентських виборів 2000 р. главою РФ став В. Путін. В країні розпочинаються політичні та економічні реформи. Характерною рисою реформ адміністрації нового президента було те, що на відміну з перетвореннями 1991-1999 рр., діяльність Путіна мала чітку спрямованість на зміцнення російської державності. При цьому, визначальний вплив на політичні події в країні здійснювала економічна ситуація. Оскільки доводилось враховувати високий ступінь диференціації російського суспільства і значний розрив між різними соціальними прошарками. Змінюється спосіб дій уряду та його взаємовідносини із суспільством порівняно з часами Б. Єльцина. Які ж це зміни?

1. Новий президент заявив про необхідність ліквідації необґрунтованих привілеїв олігархів та, відповідно, прибутків, котрі мали деякі бізнесмени за рахунок «особливих» відносин з чиновниками та політиками. Влада прагнула створити рівні правила гри для всіх учасників господарської діяльності.

Виникає новий взаємозв'язок між економікою та політикою. Якщо за Єльцина доступ до уряду став одним із ключових економічних ресурсів, то

Путін прагне утримувати всі приватні економічні інтереси якомога надалі від уряду. Він намагається усунути олігархів від центрів політичної влади. Головний удар було спрямовано проти В. Гусинського та Б. Березовського. Проти В. Гусинського Генеральна прокуратура висуває звинувачення у розкраданні із власності держави через Російську державну компанію «Російське відео» понад 10 млн. доларів США. Проти Б. Березовського було відновлено справу «Аерофлоту», яку Генеральна прокуратура ініціювала ще в 1999 р. В результаті восени 2000 р. обидва виїхали із Росії.

2. У період переходу влади від Б. Єльцина до В. Путіна значно змінюється стиль керівництва. Якщо образ Єльцина створювався як імідж людини з народу, рішучого бунтівника та революціонера, то Путін асоціюється з волею, здоров'ям, молодістю, рішучістю, що мають масову підтримку.

3. За Путіна значно посилюється самоствердження держави й усуваються альтернативні самостійні джерела влади. Навесні 2000 р. новий президент здійснює адміністративну реформу – створюється 7 федеральних округів, які були проміжною та одночасно об'єднувальною ланкою між центром і 88 регіонами Росії.

Друга важлива реформа в механізмі державної влади – це реорганізація верхньої палати Федерального зібрання – Ради Федерації. Згідно реформи, губернатори та голови регіональних законодавчих зібрань, що одночасно були і членами верхньої палати, мали залишити місця в Раді Федерації. Натомість, сенаторами ставали пересічні представники регіональних виконавчих і законодавчих органів влади. В результаті зменшились можливості впливу регіональних лідерів на центральну владу. Спочатку регіональні лідери чинили опір проведенню реформи, але в липні змушені були поступитися президенту та Державній Думі. Для того, щоб налагодити відносини з регіональними лідерами, президент створює для них Державну раду, дорадчий орган, що мав надавати стратегічні рекомендації для розробки нової законодавчої бази. Проте, фактично він не одержав реальних владних повноважень. Рада Федерації поступово почала втрачати ознаки самостійності, перетворюючись у пропрезидентський орган.

4. Активно проводяться економічні та соціальні реформи. В середині 2000 р. економіка країни переборола наслідки фінансової кризи 1998 р. і за валовим показником повернулася до 1994 р. Знизилась інфляція. Важливе місце в програмі уряду зайняли реформи, направлені на стимулювання приватного бізнесу й економічного зростання, житлово-комунальна та аграрна реформи.

5. Змінюється сам характер політичного процесу. Спочатку він набув форми гомогенізації політичної арени, особливо явної в період президентських виборів. Політологи звертали увагу на відсутність серйозної опозиції на цих виборах і нагадували, що якщо в країні і надалі не буде сильної та мислячої опозиції новому президенту, то влада опиниться в політичній ізоляції, а країна – в небезпечній ситуації [9, с. 12].

Загалом плани нового президента підтримали практично всі політичні сили, бо в них містило-

ся багато ідей, що перетиналися з їх власними. Але існували партії, що дотримувались іншої точки зору відносно програм і політичного курсу Путіна. Наприклад, члени «Яблока» постійно критикували спроби В. Путіна сконцентрувати державну владу в своїх руках. Ліві сили навпаки критично ставились не до політичних, а економічних програм уряду, але підтримували державницькі позиції президента. Наприкінці 2000 р. на своєму сьомому з'їзді комуністи відокремили президента від уряду, заявивши, що до першого вони будуть знаходитись в конструктивній, а до другого в «непримиримій опозиції», тобто вони будуть підтримувати лінію Путіна на зміцнення державної влади, але відкинуть економічний курс кабінету міністрів. У березні 2001 р. комуністи на засіданні Державної Думи поставили питання про вотум недовіри уряду. Однак більшість депутатів їх не підтримали.

У квітні 2001 р. було досягнуто угоди про об'єднання «Вітчизни» та «Єдності», які виступали опорою Путіна. Остаточне їх злиття відбулось взимку 2001-2002 рр. У грудні 2001 р. на з'їзді «Єдність» та «Вітчизну» було перетворено на Всеросійську партію «Єдність і Вітчизна» («Єдина Росія»), а 8-9 лютого офіційно самоліквідувались її складові частини – «Єдність», «Вітчизна», «Вся Росія». В. Путін намагався об'єднати навколо себе не лише центристів але й представників інших рухів політичного спектру. Прагнення президента продемонстрував закон про державну символіку. Загалом, на зміну поляризації політичних сил, характерної для правління Єльцина, прийшла орієнтація на консенсусний і центристський курс.

У першій половині 2001 р. було прийнято закон «Про політичні партії». Ним передбачалося значне скорочення кількості дрібних партійних угруповань шляхом збільшення числа партійних членів, введення обов'язкового індивідуального членства, заборони перебування осіб одночасно в кількох партійних утвореннях. Серед зареєстрованих на кінець 2001 р. Міністерством юстиції політичних партій були «Єдина Росія» (С. Шойгу, Ю. Лужков, М. Шаймiev), Народна партія РФ (Г. Райков), Демократична партія Росії (М. Прусак), Партія миру та єдності (С. Умалатова), Консервативна партія Росії (Л. Убожко) та «Національно-патріотичні сили Росії» (Ш. Дзоблаєв). Інші політичні партії, серед яких і були КПРФ та «Яблоко» зареєструвались на початку 2002 р.

У 2002 р. центристська більшість у Держдумі взяла в свої руки контроль над парламентом, вірніше його апаратом та ключовими комітетами. На чолі апарату нижньої палати став делегований «Регіонами Росії» А. Лотарьов замість ставленика комуністів Н. Трошкіна. Завдяки цьому була ліквідована система «подвійної більшості», суть якої в тому, що центристські фракції, залежно від переслідуваних цілей, могли утворити разом з комуністами або лівоцентристську більшість або разом з правими та «Яблоком» правоцентристську. Опитування громадської думки засвідчили помітне зростання рейтингу «Єдиної Росії» на фоні падіння рейтингу КПРФ. Остання протягом року втратила багатьох політичних осіб, серед яких В. Ілюхін, С. Горячова, Г. Селезньов та ін.

Таким чином, у результаті нововведень у руках Путіна сконцентрувалась дуже велика влада. Силові структури також демонстрували президентові повну підтримку. Ліквідовано опозиційність Державної Думи, яка практично без перешкод приймає всі законопроекти, запропоновані президентом, затверджує російський уряд, склад якого формується президентом і його адміністрацією. По суті, зруйновано інститут Ради Федерації: регіони фактично відсторонені від прийняття рішень державної ваги. За 2001 р. системна парламентська опозиція, очолювана лідером КПРФ Г. Зюгановим, втратила останні важелі свого впливу на процес прийняття рішень, і не мала навіть такої кількості голосів, що давали б змогу блокувати діяльність Думи. Взагалі у 2001-2002 рр. опозиція режиму В. Путіна не була помітною. Будь-яких масових протестів, виступів проти його адміністрації або уряду не зафіксовано. Щоправда, було закрито канал НТВ, який вів антиурядову діяльність. Практично єдиним більш-менш помітним виявом протидії курсу В. Путіна у 2001 р. стали різноманітні акції Б. Березовського, який намагався створити хоча б подібне до єдності опозиції на правому фланзі. Так, у липні в інтерв'ю італійській газеті «La Repubblica» Березовський сказав: «Наприкінці року в Росії буде новий президент. І це буде не Путін. Я знаю, що це буде один із губернаторів, яких Путін прагне розчавити, переслідуючи недалекоглядну мету досягнення централізму. Сьогодні саме вони є справжньою владою в Росії... Путін дуже швидко скочується до свого кінця...» [4, с. 35].

Склалося враження, що ніби внутрішній розвиток у країні набув сталого безкризового характеру. Після першого року перебування на посаді президента соціологічні опитування суспільної думки засвідчили, що рейтинг популярності Путіна залишається високим, але у сприйнятті його практичних справ з'явилися деякі критичні оцінки. За даними ВЦВГД 31% росіян вважали, що президент успішно справлявся з економічними проблемами, водночас не згідні з такою думкою 63%. 40% підтримували діяльність Путіна по захисту демократії та політичних свобод, а протилежної точки зору дотримувалось 46%. 28% вважали, що президент зумів добитися своїх цілей у Чечні, а 65% не були з цим згідні. І лише в оцінці міжнародної політики президента співвідношення опитуваних – 55% проти 38% – було на користь Путіна [10, с. 250].

Популярність глави держави не змінилась і на початку наступного року. За даними незалежного дослідницького центру «РОМИР», у березні 2002 р. Путіну довіряли 76,7% опитуваних, протилежної точки зору дотримувалось 17,9%, не змогли дати відповідь 5,4% респондентів [4, с. 33].

Отже, з приходом до влади Путіна починається процес зміцнення державних інститутів, вибудовування вертикалі влади. В якості пріоритетних ставилися завдання посилення ролі федерального центру на місцях, вдосконалення федеративних відносин, відродження єдиного законодавчого. Проведені Путіним перетворення, дозволили не лише реформувати політичні інститути, розвивати соціальну сферу та економіку, але й значно зміцнити власну популярність та авторитет.

Підсумовуючи діяльність нового керівництва країною щодо подальшого реформування держави та суспільства в період першого президентства В. Путіна, можна відзначити три наступних обставини: 1) значне зміцнення державної влади; 2) макроекономічна стабілізація; 3) посилення консолідації політичної еліти як на федеральному, так і на регіональному рівні (останнє багато в чому стало можливим завдяки тому, що федеральний центр зміг домогтися скасування регіональних законів, які суперечать федеральному законодавству).

Всі ці заходи дозволили в перші роки президентства Путіна в деякій мірі стабілізувати політичну систему. Економічні успіхи Росії сприяли тому, що 14 березня 2004 р. В. Путіна було обрано президентом на другий термін.

Всі ці заходи дозволили в перші роки президентства Путіна в деякій мірі стабілізувати політичну систему. Економічні успіхи Росії сприяли тому, що 14 березня 2004 р. В. Путіна було обрано президентом на другий термін.

Висновки та пропозиції. В цілому, суть політичних змін з 2000 р. можна позначити як послаблення всіх конституційних демократичних інститутів: обох палат парламенту, політичних партій, уряду та ЗМІ. У результаті з політичної арени зникли відносно незалежні гравці: партійні лідери, губернатори, олігархи. Залишився лише один домінуючий гравець – президент, котрий має високі рейтинги та оточений абсолютно непрозорою адміністрацією та технічними фігурами прем'єра, спікерів обох палат Федерального Зібрання та інших чиновників. Після електорального циклу 2003-2004 рр. політична сила домінуючого гравця різко збільшується. Моноцентричний режим перетворюється у відверто персоналістський. Змінюється роль партій. «Єдина Росія» займає монополітичні позиції у Державній Думі, а соціально активні групи втрачають парламентське представництво. Спостерігається послаблення та маргіналізація політичної опозиції. Федеральні вибори набувають плебісцитарний характер.

Список літератури:

1. Агеев Г. Некоторые особенности политической системы современной России / Г. Агеев // Людина. Світ. Суспільство (до 175-річчя філософського факультету). Матеріали науково-практичної конференції. – Київ, 2009. – Ч. 8. – С. 12-13.
2. Агеев Г. Понятие процесса при изучении феномена трансформации политической системы / Г. Агеев // Современные гуманитарные исследования. – 2007. – № 2. – С. 380-385.
3. Галкин А. У развилки. К второй годовщине президентства В. Путина / А. Галкин // Общественные науки и современность. – 2002. – № 2. – С. 28-41.
4. Гриневич О. Під знаком зміцнення режиму. Характерні ознаки розвитку внутрішніх процесів у РФ в 2001 та на початку 2002 р. / О. Гриневич // Політика і час. – 2002. – № 5. – С. 29-40.
5. Жеребкин М. Группа интересов в трансформационном процессе / М. Жеребкин // Власть. – 2002. – № 3. – С. 57-64.
6. Заславская Т. Постсоциалистический трансформационный процесс в России / Т. Заславская // Вестник РГНФ. – 1998. – № 3. – С. 25-36.

7. Коргунюк Ю. Политические партии России в конце лета – осенью 2001 г. / Ю. Коргунюк // Полития. – 2001/2002. – № 4. – С. 207-236.
8. Коргунюк Ю. Политические партии России в первой половине 2002 г. / Ю. Коргунюк // Полития. – 2001. – № 3. – С. 177-209.
9. Саква Р. Российский режим: от Ельцина к Путину / Р. Саква // Россия и современный мир. – 2002. – № 4. – С. 5-23.
10. Согрин В. Политическая история современной России. 1985 – 2001: от Горбачева до Путина / В. Согрин – М.: Издательство «Весь мир». 2001. – 262 с.

Невинна Г.Я., Опанасюк Т.А.

Ровенский государственный гуманитарный университет

ОСОБЕННОСТИ ТРАНСФОРМАЦИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РОССИИ (2000-2004 ГОДА)

Аннотация

В статье рассмотрены особенности трансформации политической системы России на современном этапе становления режима В. Путина. Проанализированы возможные последствия изменений для дальнейшего общественного развития страны. Осуществлен сравнительный анализ изменений политической системы РФ времен президентства Б. Ельцина и В. Путина. Доказано, что несмотря на то, что в РФ и провозглашены процессы демократизации общества и либерализации политической сферы, на деле можно наблюдать расхождения между официально провозглашенным курсом и политической реальностью. Суть политических изменений в стране с 2000 г. можно обозначить как ослабление всех конституционных демократических институтов: обеих палат парламента, политических партий, правительства и СМИ. Особенности политического процесса в России является изменение политических структур, социальные сдвиги, формирование нового политического сознания и культуры общества.

Ключевые слова: Путин, политическая система, трансформация, реформы, политические интересы, политическая партия, президент.

Nevynna G.Ya., Opanasiuk T.A.

Rivne State Humanitarian of University

FEATURES OF TRANSFORMATION OF RUSSIAN POLITICAL SYSTEM (2000-2004)

Summary

The article is considering peculiarities of the transformation of the political system of Russia at the stage of the formation of Putin's regime. The possible consequences of changes for the further social development of the country are analyzed. A comparative analysis of changes in the political system of the Russian Federation during the presidency of Boris Yeltsin and Vladimir Putin was made. It is proved that although in the Russian Federation proclaimed processes of democratization of society and liberalization of the political sphere, one can observe the differences between the officially proclaimed course and political reality. The essence of political change in the country since 2000 can be marked as weakening of all constitutional democratic institutions: both chambers of parliament, political parties, government and mass media. The peculiarities of the political process in Russia are the change in political structures, social changes, the formation of a new political consciousness and the culture of society.

Keywords: Putin, political system, transformation, reforms, political interests, political party, president.